

Tauragės zonos tarmiškumas: tarminių požymių realizacijos pokyčiai (XX a. antroji pusė – XXI a. antrasis dešimtmetis)

Diana Dambrauskienė

Lietuvių kalbos institutas
El. paštas: diana.dambrauskiene@lki.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-8421>

Santrauka. Žmonių mobilumas ir bendravimas su kitų (pa)tarmių vartotojais – vieni iš svarbiausių veiksnių, skatinančių pietų žemaičių raseiniškių patarmės kaitą. Dėl judėjimo į kaimyninių (pa)tarmių (vakarų žemaičių, pietų žemaičių varniškių, vakarų aukštaičių kauniškių) sociokultūriškai stipresnes infrastruktūros vietas patarmės pietvakarinėje dalyje yra susidariusi komunikaciniais ryšiais pasižyminti zona. Joje – 15 „Lietuvių kalbos atlaso“ (toliau – LKA) punktų: Vainūtas (LKA 356), Žviņģiai (LKA 357), Pāgramantis (LKA 358), Lomiaī (LKA 359), Batakiaī (LKA 360), Skaudvilē (LKA 361), Petkaičiai (LKA 362), Žygaičiai (LKA 390), Jociā (LKA 391), Stragūtē (LKA 392), Jōniškē (LKA 393), Pašaltuonys (LKA 394), Eŗzvilkas (LKA 395), Rūgāliai (LKA 463) ir Eičiai (LKA 464). Žemaitiškųjų bendruomenių migravimo pasekmė – besiformuojantis pereiginis Tauragės geolektas. Pereiginiams geolektams būdingas didelis tarminių požymių kaitumas ir variantiškumas patvirtintas trijų kartų tarmiškumo tyrimu.

Straipsnyje atskleidžiamas raseiniškiams būdingų tarminių požymių realizavimas XX a. antrosios pusės tarminiuose tekstuose ir XXI a. antrojo dešimtmečio garso įrašuose iš geriausiai XX a. raseiniškių patarmę turėjusių reprezentuoti septynių Tauragės zonos LKA punktų: Vainūto (LKA 356), Žviņģių (LKA 357), Pāgramančio (LKA 358), Lomių (LKA 359), Skaudvilės (LKA 361), Žygaičių (LKA 390) ir Jocių (LKA 391). Sugretinus abiejų laikotarpių tarminių požymių realizaciją, pastebėta, kad požymiai skirtingai realizuojami ne tik pagal laikotarpį, bet ir beveik visuose LKA punktuose bei kiekvieno pateiktą tarminės medžiagos fragmente. Apskaičiuoti tarmiškumo rodiklių vidurkiai parodo, o apibendrintų tarmiškumo įverčių diagramos patvirtina, kad Tauragės zonoje XX a. antrojoje pusėje buvo kalbama tradiciniu patarmės variantu (tarminė kalba), XXI a. antrajame dešimtmetyje – tarmiškąja kalba.

Nustačius minimalaus ir maksimalaus tarmiškumo ribų skirtumus bei vyraujančių indeksų svyravimus įrodoma, kad tiriamai zonai tarminis heterogeniškumas būdingas jau nuo XX a. antrosios pusės. Per daugiau nei šešiasdešimt metų vyko gana dinamiškas perėjimas nuo tarminės prie tarmiškosios kalbos, todėl didesni tarmiškumo rodiklių svyravimai garso įrašuose nei tekstų fragmentuose leidžia teigti dėl konvergencijos procesų XXI a. spartėjančią patarmės kaitą.

Raktažodžiai: pietų žemaičiai raseiniškiai, patarmė, Tauragės zona, tarmiškumas, tarmiškumo įvertis, tarmiškumo rodiklis.

Dialecticism in the Tauragė zone: the changing realization of dialectal features (from the second half of the 20th century to the 2010s)

Abstract. Mobility and interaction with speakers of other (sub)dialects are two of the most important factors driving the change in the Southern Žemaitian subdialect of Raseiniai. Movement towards more socioculturally and infra-structurally stronger locations within the neighbouring (sub)dialects (Western Žemaitian, Southern Žemaitian of Varniai, Western Aukštaitian of Kaunas) has caused the formation of a separate zone in the south-western part of the

Received: 20/12/2022. Accepted: 30/12/2022

Copyright © 2022 Diana Dambrauskienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Southern Žemaitian subdialect of Raseiniai. Characterised by communicational links, this zone includes 15 points of the „Atlas of the Lithuanian Language“ (Lietuvių kalbos atlasas; hereinafter – LKA): Vainūtas (LKA 356), Žviņgiai (LKA 357), Pāgramantis (LKA 358), Lomiaĩ (LKA 359), Batakiaĩ (LKA 360), Skaudvilė (LKA 361), Petkaičiai (LKA 362), Žygaičiai (LKA 390), Jociaĩ (LKA 391), Stragūtė (LKA 392), Jōniškė (LKA 393), Pašaltuonys (LKA 394), Eŗzvilkas (LKA 395), Rūgāliai (LKA 463) ir Eičiai (LKA 464). The migration of Žemaitian communities prompted the formation of a transitional Tauragė geolect. A three-generational study of dialecticism in the area confirms intense changeability and variability of dialectal features – the characteristics of a transitional geolect.

This article analyses the realization of dialectal features in the Southern Žemaitian subdialect of Raseiniai based on dialectal texts collected during the second half of the 20th century and the sound recordings obtained during the 2010s. This data was collected from seven LKA points within the Tauragė zone (Vainūtas (LKA 356), Žviņgiai (LKA 357), Pāgramantis (LKA 358), Lomiaĩ (LKA 359), Skaudvilė (LKA 361), Žygaičiai (LKA 390), and Jociaĩ (LKA 391)) deemed to be most representative of the subdialect in the 20th century. When the realization of dialectal features during these two periods was compared, differences were found not only in terms of the time segment but also within virtually all LKA points and fragments of dialectal materials supplied by every respondent. The average dialecticism scores show that the residents of the Tauragė zone spoke the traditional variant of the subdialect (dialectal speech) in the second half of the 20th century but moved towards a less traditional variant by the 2010s. This is also summarised and confirmed in the diagrams of dialecticism values.

During the research, differences between the minimum and maximum limits of dialecticism were identified and the range of dialecticism indexes was determined. The results prove that the Tauragė zone has been dialectally heterogeneous since the second half of the 20th century. In just over sixty years the area has experienced a rather dynamic transition from dialect speech to the less traditional variant. Therefore, a greater degree of variation across the dialecticism scores of the sound recordings, compared to those observed in the text fragments, leads to the conclusion that the change in the subdialect is becoming increasingly faster in the 21st century due to the processes of convergence.

Keywords: Southern Žemaitian in Raseiniai, subdialect, Tauragė zone, dialecticism, dialecticism value, dialecticism score.

1. Įvadas

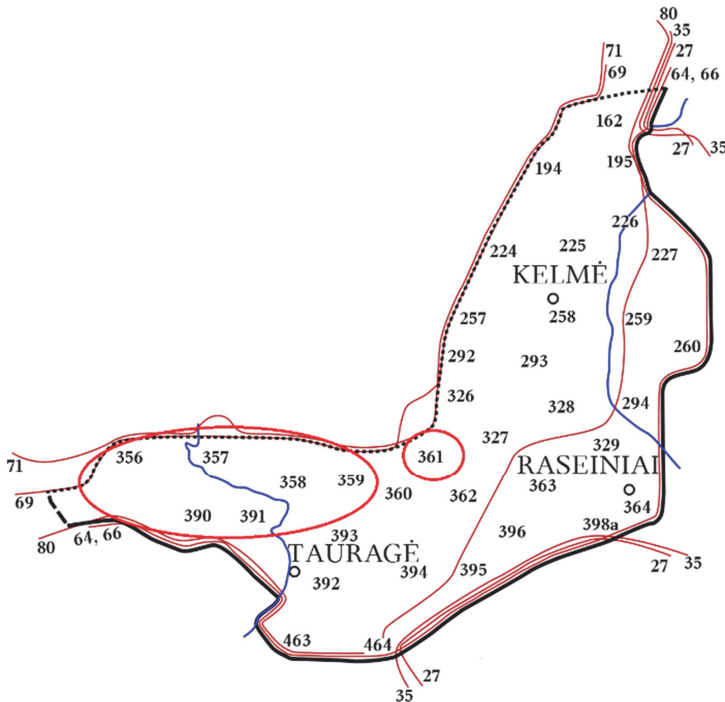
Žmonių mobilumas ir bendravimas su kitų (pa)tarmių vartotojais – vieni iš svarbiausių veiksnių, skatinančių pietų žemaičių raseiniškių patarmės kaitą (plg.: Salys 1992, 7–10; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 34; Meiliūnaitė 2021, 153; Dambrauskienė 2021, 118–124 ir kt.). Dėl judėjimo į kaimyninių (pa)tarmių (vakarų žemaičių, pietų žemaičių varniškių, vakarų aukštaičių kauniškių) sociokultūriškai stipresnes infrastruktūros vietas patarmės pietvakarinėje dalyje, apie Taūragę, yra susidariusi komunikaciniais ryšiais pasižyminti zona (Dambrauskienė 2021, 65, 19 pav.). Joje – 15 „Lietuvių kalbos atlaso“ (toliau – LKA) punktų: Vainūtas (LKA 356), Žviņgiai (LKA 357), Pāgramantis (LKA 358), Lomiaĩ (LKA 359), Batakiaĩ (LKA 360), Skaudvilė (LKA 361), Petkaičiai (LKA 362), Žygaičiai (LKA 390), Jociaĩ (LKA 391), Stragūtė (LKA 392), Jōniškė (LKA 393), Pašaltuonys (LKA 394), Eŗzvilkas (LKA 395), Rūgāliai (LKA 463) ir Eičiai (LKA 464).

Intensyvaus žemaitiškųjų bendruomenių migravimo pasekmė – besiformuojantis pereiginis Tauragės geolektas (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a, 260; Dambrauskienė 2021, 99–101). Pereiginiams geolektams būdingas didelis tarminių požymių kaitumas ir variantiškumas patvirtintas trijų kartų tarmiškumo tyrimu (Dambrauskienė 2021, 99–101, 103–106).

Tarmiškumo samprata geolektuose (kaip ir regiolektuose) nėra tapati tradicinės dialektologijos sampratai. Tradicinėje dialektologijoje tarmiškumas suprastinas kaip tarminių požymių visuma, o naujuosiuose kalbos variantuose – kaip tų požymių realiza-

cijos, priklausančios nuo ekstralingvistinių veiksnių (objektyvių ir subjektyvių), išraiška (Mikulėnienė 2020, 4–5)¹.

Remiantis XX a. antrojoje pusėje dialektologų nustatytais skiriamųjų ir būdingųjų požymių izofonėmis, aukštaitiškųjų ir žemaitiškųjų požymių mišinys galimas tik pačiose piečiausiose vietovėse, esančiose paribyje su Klaipėdos krašto vakarų aukštaičiais ir vakarų aukštaičiais kauniškiais, žr. 1 pav.

1 pav. Skiriamųjų ir būdingųjų tarminių požymių izofonės pietų žemaičių raseiniškių patarmės plote (žemėlapis 2021 m. sudarė Laura Geržotaitė, žr. Dambrauskienė 2021, 40, 15 pav.). Izofonės žymimos skaičiais, kurie atitinka LKA 2 žemėlapių numerius. LKA punktai žymimi skaičiais, kurie atitinka LKA punktų numerius (LKA 1, 21–30; LKA 2, 9–17; LKA 3, 9–19).

Izofones sudėjus į vieną paveikslą matyti, kad senųjų junginių **tj*, **dj* (80) izofonė, einanti nuo patarmės šiaurinio kampo į pietus, pietuose kerta Eičiūs (LKA 464) ir praeina visai greta Rūgālių (LKA 463), t. y. tęsiasi riba, skiriančia raseiniškius nuo vakarų aukštaičių kauniškių ir Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių (plg. LKA 2, žemėl. 80). Ta pačia riba, netoli Rūgālių (LKA 463) ir Eičiū (LKA 464), eina ir kamieno kirčiuotų *ie* (64) ir *uo* (66) izofonė (plg. LKA 2, žemėl. 64, 66). O kamieno kirčiuotų *é* (27) ir *o* (35) izofonės pro Eičiūs (LKA 464) nukrypsta į pietus (plg. LKA 2, žemėl. 27, 35). Tik ka-

¹ Atkreiptinas dėmesys, kad naujuosiuose tarminiuose dariniuose į tarmiškumo sąvoką įtraukiama ne tik tarminė, bet ir tarmiškoji kalba. Apie tarminę ir tarmiškąją kalbą žr. Mikulėnienė 2020, 4–5 ir šio straipsnio 3 skyriuje.

mieno tvirtagalių *am, an* (69) ir *em, en* (71) izofones žyminčios linijos eina šiaurine riba, skiriančia raseiniškius ir varniškius (plg. LKA 2, žemėl. 69, 71).

Didesnis izofonų pluoštas, susidaręs netoli paribyje su aukštaičiais išsidėsčiusių Eičių (LKA 464) ir Rūgėlių (LKA 463), rodo, kad šiuose LKA punktuose tarminių požymių mišinys labiausiai tikėtinas. O nuo paribio nutolusiose vietovėse požymiai išlaikomi nuosekliai. Tačiau prieš keletą metų atlikta kiekybinė Stragūtės (LKA 392) XX a. antrosios pusės tarminės medžiagos analizė tarminį homogeniškumą paneigė (Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė ir kt. 2019, 262–270).

Įrodytas Stragūtės (LKA 392) variantiškumas XX a. antrojoje pusėje ir išaiškintas pietvakarinės dalies tarminis heterogeniškumas XXI a. antrajame dešimtmetyje leidžia manyti, kad jau nuo XX a. antrosios pusės kalbinės raiškos dinamiškumas buvo būdingas ir tiems LKA punktam, kuriuose tarminiai požymiai turėjo būti geriausiai išlaikomi. Todėl svarbu atlikti abiejų laikotarpių tarminės medžiagos patikrą ir, palyginus tarminių požymių realizavimo duomenis, įvertinti Tauragės zonos tarmiškumą.

Taigi straipsnio tikslas – nustatyti Tauragės zonos tarmiškumo pokyčius nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio.

Tikslui pasiekti išsikelti šie uždaviniai: 1) išanalizuoti tarminių požymių realizaciją XX a. antrosios pusės rankraštinių tekstų fragmentuose ir XXI a. antrojo dešimtmečio šnekamosios kalbos garso įrašuose, nustatyti tarmiškumą; 2) apskaičiuoti tarmiškumo rodiklius ir nustatyti tarmiškumo lygį; 3) atlikti apibendrintų tarmiškumo įverčių patikrą, įvertinti tarmiškumo pokyčius.

Tyrimo objektas – Tauragės zonos tarmiškumo pokyčiai nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio.

Tyrimo medžiaga ir jos atrankos metodika. Jau XX a. antrojoje pusėje raseiniškių tarminiai požymiai Tauragės zonoje buvo vartojami kiek skirtingai, t. y. dalyje LKA punktų vartoti arba ne visi požymiai, arba pramaišiu su bendrinės kalbos atitikmenimis. O nuosekliausiai išlaikomi septyniuose LKA punktuose: Vainutė (LKA 356), Žvėniūose (LKA 357), Pāgramantyje (LKA 358), Lomiuosė (LKA 359), Skaudvilėje (LKA 361), Žygaičiuose (LKA 390) ir Jociuosė (LKA 391) (plg. Zinkevičius 1966, 19, 32, 91, 101, 106, 111, 142, 153, 172, 177, 182–183, 186, 193, 449, 500, 515, 517; 1994, 108; LKA 2, 73, 77–78, 80, 84–85, 87–88, žemėl. 3, 7, 19, 20, 27, 32, 35, 40, 41, 43, 64, 66, 68, 69, 71, 105; LKT 1970, 19–24; dar žr. tarminių tekstus LKT 1970, 118–126, 128–129; LKTCH 2004, 206–212; Salys 1992, 31, 317–318; plg. Dambrauskienė 2021, 40–43).

Taigi tarmiškumo pokyčiai straipsnyje nagrinėjami, gretinant XX a. antrosios pusės ir XXI a. antrojo dešimtmečio tarminės medžiagos duomenis iš šių septynių LKA punktų.

XX a. antrosios pusės tarminės medžiagos duomenys atrinkti iš Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų rankraštinių sąsiuvinų tekstų, užrašytų 1957–1965 m., fragmentų (žr. 1 priedą), nes kitokių to meto kalbinių duomenų (taip pat ir garso įrašų) nėra. Iš septynių rankraštinių sąsiuvinų (kiekvieno LKA punkto po vieną) atsitiktine tvarka pasirinkti rišlių tekstų fragmentai². Vieno sąsiuvinio nagrinėjamą dalį

² Pateikėjų pavardės prie tekstų nenurodytos, todėl, nesant galimybės identifikuoti fragmento autoriaus, 2 priede pateikiami visų asmenų, sąsiuvinyje įrašytų pateikėjų, inicialai.

sudaro maždaug 0,2 autorinio lanko. Rišlūs tekstai pasirinkti todėl, kad čia geriau atspindėti tarminiai faktai. Pateikėjų skaičius ar tiksliai medžiagos apimtis tyrimui įtakos neturi, nes nustatant tarmiškumą analizuojamo teksto fragmente skaičiuojami tarmiškumo rodiklių vidurkiai nuo visų galimų realizuoti ir (ne)realizuotų tarminių požymių³.

XXI a. antrojo dešimtmečio medžiagos duomenys – vietinių pateikėjų tarminės kalbos faktai iš 2019 m. straipsnio autorės surinktų garso įrašų. Pateikėjai kalbinti gatvėje, prie parduotuvių, kiemuose ir kitur, todėl, atsižvelgus į jų galimą skirti laiką pokalbiams, visų pokalbių įrašų trukmė labai nevienoda (žr. 2 priedą)⁴. Svarbu pažymėti, kad garso įrašų medžiagai nagrinėti pasirinktos ne pradžios (pasisveikinimo, prisistatymo) atkarpos, o pokalbio vidurio fragmentai, kai pateikėjai kalba nesistengdami koreguoti savo kalbos⁵. Taigi norima, kad tiriamoji kalba būtų kuo autentiškesnė, o duomenys – kuo objektyvesni. Iš viso nagrinėjamą medžiagą sudaro: rankraštinių sąsiuvinų – apie 1,4 autorinio lanko, garso įrašų – apie 2 valandas.

Iš XX a. antrosios pusės tekstų fragmentų išrinkti tyrimui reikalingi pavyzdžiai rašomi išlaikant autentišką rašybą, o iš XXI a. antrojo dešimtmečio garso įrašų fragmentai straipsnio autorės sutranskribuoti tarptautine fonetine abėcėle (TFA)⁶. Dauguma rankraštinių tekstų buvo užrašyti iš gimtatarmių vyresnio amžiaus asmenų (žr. 1 priedą), orientuojantis į NORM kriterijų⁷. Todėl, siekiant santykinio objektyvumo, tyrimui pasirinkti panašaus amžiaus – vidurinės (maždaug nuo 49 iki 60 m.) ir vyriausiosios (nuo 61 m.) kartos – pateikėjų garso įrašai.

Medžiagos rinkimo procesus skiria beveik 60 metų, todėl sugretinus abiejų laikotarpių duomenis bus atskleisti tarminių ypatybių vartosenos pokyčiai nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio bei įvertintas tarmiškumo lygis Tauragės zonoje.

Metodologija. Abiejų laikotarpių medžiagos tarmiškumas nustatomas fiksuojant visus galimus realizuoti ir realizuojamus skiriamuosius, būdinguosius ir blankiuosius požymius pagal Danguolės Mikulėnienės lietuvių tarmėms pritaikytą Fumio Inoue metodiką (žr. Inoue 2012, 121–122, dar žr. Mikulėnienė 2020, 6).

Skiriamieji požymiai: 1) dvibalsių *uo*, *ie* atliepimas [i:], [u:] arba diftongoidais [i:ĩ], [u:ũ], pvz.: [uɑ¹ʒ¹u:dɑvɑ] ~ *važiūdavo*, [m¹i:s¹t¹ɛ] ~ *miestė* (Zinkevičius 1966, 13,

³ Tarmiškumo rodiklių apskaičiavimo metodiką žr. šio straipsnio 16 išnašoje. Vidurkių apskaičiavimo metodiką žr. šio straipsnio 18 išnašoje.

⁴ Garso įrašų atsisakyla tik iš Jocių punkto (LKA 391), nes šiuo metu tai jau Tauragės miesto priemiestis (plačiau žr. Dambrauskienė 2021, 8).

⁵ Trumpesnių garso įrašų, pavyzdžiui, LKA356_3_1, LKA356_3, LKA359_3, LKA390_2, LKA390_2_1, nagrinėjama atkarpa yra nuo antros minutės iki įrašo pabaigos, ilgesnių, pavyzdžiui, LKA358_2, LKA358_3, – maždaug nuo ketvirtos iki dvidešimos minutės. Analizuojamos garso įrašų trukmės laikas šiam tyrimui nėra svarbus, nes siekiama nustatyti ne per konkretų laiką (ne)realizuotus tarminius požymius, bet tarminių požymių realizaciją apskritai. Be to, skiriasi kiekvieno pateikėjo kalbos intensyvumas, t. y. ištariamasis skirtingas žodžių kiekis.

⁶ Dėl TFA taikymo lietuvių kalbos tarminiams požymiams užrašyti plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017, 105–135; Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 203–229.

⁷ Angl. *non-mobile older rural man*, lie. *sėslus vyresnis kaimo vyras* (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 32–33 ir ten nurodyta literatūra). „Lietuvių kalbos atlasui“ tarmių pavyzdžiai buvo renkami ir iš vyrų, ir iš moterų, t. y. vietinių žmonių, geriausiai reprezentuojančių savo tarmę (plg. Zinkevičius 1966, 21; LKT 1970, 6–7; Grinaveckis 1973, 30–31; Kardelis 2013, 29 ir kt.). Retais atvejais buvo užrašoma ir jaunų žmonių kalba, tačiau šie duomenys naudoti tik palyginimui (plg. Zinkevičius 1978, 11).

503–508; 1994, 106; LKA 2, 77–78, 64, 66 žemėlapiai; LKTCH 2004, 206 ir kt.); 2) sveiki išlaikyti dvigarsiai *an, am, en, em*, pvz.: [pas¹ɪ²skam¹b¹m¹s¹ɪ] ~ *pasiskam̃binsi*, [p²p¹ɛn¹s¹m¹ɪkɛɪ] ~ *pẽnsininkai* (Zinkevičius 1966, 14, 101, 512, 513; 1994, 108; LKA 2, 84–85, 86–88, 68, 69, 70, 71 žemėlapiai; LKTCH 2004, 206 ir kt.).

Būdingieji požymiai: 1) kamieno ir kirčiuotos galūnės ilgųjų įtemptųjų *ė, o* atliepimas [ɪɛ], [ʊɔ], pvz.: [p²kɔɔluk¹ɪ] ~ *kolúkyje*, [b¹ɪ¹b¹ɪ²ɔɔ¹ɛkɔ] ~ *bibliotekà* (Zinkevičius 1966, 473, 479; 1994, 107; Salys 1992, 36; LKA 2, 27, 35 žemėlapiai; LKTCH 2004, 207); 2) nenuoseklus senųjų junginių **tj, *dj* vartojimas, pvz.: [ʒ¹ɛ²mɛɪt¹ɛɪ] ~ *žemaičiai*, bet [i¹ɪ¹ɛɪd] ~ *ilėidžia* (Zinkevičius 1966, 518; 1994, 107; LKA 2, 80 žemėlapis; LKTCH 2004, 208).

Blankieji požymiai: 1) trumpųjų balsių nekirčiuotose galūnėse išskirtimas (išskyrus atvejus, kai balsis įsiterpęs tarp *s, š, z, ž* ir *l, r, m, n*), ilgųjų *a, e, i, u* – trumpinimas, pvz.: [ɪ¹s¹ɪ¹lɔ¹v¹n¹ɪms] ~ *išsilāvinimas*, [m¹o¹m¹ɛnts] ~ *momẽntas*, [prɔ¹b¹ɪ¹ɛmu] ~ *problẽmų*, [m¹u¹su] ~ *mūsų* (Zinkevičius 1966, 448, 452, 453; 1994, 107; LKT 1970, 23; LKA 2, 3 ir 7 žemėlapiai; LKTCH 2004, 207); 2) nekirčiuotos galūnės *o, é* atitarimas [ɑ], [ɨ], [ɛ], pvz.: [prag¹ɪ¹v¹ɛ¹nɔ] ~ *pragyvėno*, [dɔ¹ɪ¹ɪ] ~ *Dālė* (Zinkevičius 1966, 477, 478, 487, 489; LKA 2, 32 ir 40 žemėlapiai; LKTCH 2004, 207); 3) kamieno ir uždaros galūnės nekirčiuotų *y, ū* trumpinimas, pvz.: [n¹ɛsʊg¹ɪ¹v¹ɛ¹nam¹ɪ] ~ *nesugyvėnami*, [g¹ɪ¹d¹itʊɛɪ] *gýdytojai* (Zinkevičius 1966, 491, 492, 493; LKA 2, 41, 43 žemėlapiai); 4) balsių *i, u* bei dvibalsio *ui* ir dvigarsių *il, ir, ul, ur* pirmųjų dėmenų platinimas, pvz.: [n¹ɛpa¹t¹ɪka] ~ *nepatiko*, [n¹ɛpa¹ʒ¹ɪnɔ] ~ *nepažino*, [pa¹jʊtɔ] ~ *pajuto* (Zinkevičius 1966, 515, 516; 1994, 108; LKT 1970, 23; LKA 2, 19, 20 žemėlapiai; LKTCH 2004, 208); 5) dvibalsių *ai, ei* žodžio viduryje išlaikymas sveikais, o galūnėse, priesagoje *-aitis, -aitė* ir žodeliuose *kaip, taip* – vienbalsinimas, pvz.: [tap] (LKT 1970, 22; LKA 2, 73; LKTCH 2004, 207); 6) priešdėlio *per-* ir prielinksnio *per* atitikmuo [pɛr], pvz.: [pɛr¹gɔ¹lɔ] ~ *per gālq*, [pɛr¹v¹ɪɛnɔ] ~ *per vóinq* (LKTCH 2004, 211, 212)⁸; 7) kirtis neatitraukiamas (LKA 2, 105 žemėlapis; LKTCH 2004, 208)⁹ bei kiti šnektoms būdingi požymiai.

Tarminių požymių vartosenos dažnumo duomenys eksplikuojami matricoje, sudarytoje remiantis abiejų laikotarpių tarminių duomenų analize.

Metodai. Straipsnyje taikomi kiekybinių indeksų, matematinis, lyginamasis, gretinamosios analizės ir aprašomasis metodai.

Tarmiškumas nustatomas vietinių tarminių variantų kaitos skale, sudaryta kiekybinių indeksų metodikos pagrindu. Skale paranku išmatuoti ir nustatyti heterogeniškų kalbos variantų tarmiškumą (Inoue 2012, 121–122; Mikulėnienė 2020, 6; Dambrauskienė 2021, 89–106).

Matematinis metodas taikomas apskaičiuojant tarmiškumo rodiklius bei tarmiškumo rodiklių vidurkius.

Gretinamosios analizės, lyginamuoju ir aprašomuoju metodais remiamasi gretinant skirtingų laikotarpių tarminių požymių realizavimo dažnumą, analizuojant objektyviai

⁸ Kaip raseiniškiams būdingas, šis požymis LKA tomuose (LKA 2, LKA 3) nenurodytas, tačiau LKTCH (2004) išskirtas (žr. Dambrauskienė 2021, 39).

⁹ Apie kirčio atitraukimą raseiniškių patarmės pietvakarinėje dalyje plačiau žr. šio straipsnio 14 ir 15 išnašose.

apskaičiuotų tarmiškumo rodiklių duomenis, nagrinėjant tarmiškumo įverčius bei aprašant gautus rezultatus.

Straipsniu tęsiami heterogeniškos pietų žemaičių raseiniškių patarmės ploto kalbinio variantiškumo tyrimai, pirmąkart kiekybiškai nagrinėjama raseiniškių pietvakarinės dalies tarminių požymių realizacija skirtingų laikotarpių skirtingoje tarminėje medžiagoje.

2. Tarminių požymių realizacija: dažnumas ir eksplikacija

Nustatyta, kad per beveik šešiasdešimt metų tarminių požymių realizacija Tauragės zonoje pakito: vienių požymių kalboje beveik nebeliko, o kiti ištariai dažniau. Tarminiai požymiai skirtingai realizuojami ne tik pagal laikotarpius (XX a. antrosios pusės ir XXI a. antrojo dešimtmečio), bet ir beveik visuose LKA punktuose bei kiekvieno pateikėjo tarminės medžiagos fragmente (žr. lentelę).

1 lentelė. Tarmiškumo matrica¹⁰

LKA punktas	Teksto fragmentas ir garso įrašas	Skiriamieji požymiai		Būdingieji požymiai		Blankieji požymiai								
		ie, uo : y, ū	<i>Tvirtagal. an, am, en, em (on, om (un, um))</i>	*fj, *dj	Ilg. įtempt. é, o karniene ir kirč. galūn. : ie, uo	<i>Tvirtapradž. am, an, em, en</i>	a, ɛ, i, y nekirč. galūn. : a, e, i, u (an, en)	é, o nekirč. karniene ir galūn. : a, i, e	y, ū nekirč. karniene ir galūn. : i, u	i, u (il, ir, ul, ur, ui) platinimas	ai, ei : a, e	Galūnių trumpin. (išsk. tarp s, š, z, ž ir l, r, m, n)	Kirčio atitraukimas	Priešd. per- ir priel. per- par-, par-
Vainūtas (LKA 356)	LKA 356	+	+	+	(+)	+	+	+	(-)	+	(+)	+	(-)	+
	LKA356_3	0	+	0	+	+	+	(+)	(+)	+/-	0	(+)	+/-	0
	LKA356_3_1	(-)	+	0	(+)	+	+	+	(+)	(+)	0	(+)	(-)	0
Žviūngiai (LKA 357)	LKA 357	(+)	+	+	+	+	+	+	0	(+)	0	+	+/-	+
	LKA357_2	(-)	+	0	(+)	+	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	+/-	(-)
	LKA357_3	(-)	+	0	(+)	+	+	+	(+)	(-)	(-)	+	+/-	0
Pāgramantis (LKA 358)	LKA 358	(+)	+	0	+	+	+	+	(-)	+	+/-	+	+/-	+
	LKA358_2	+/-	+	0	(+)	+	+	+	+/-	(-)	0	+	+/-	0
	LKA358_3	(-)	+	0	+	+	+	+	(-)	+/-	0	+	(-)	(+)

¹⁰ Baltuose laukeliuose pateikiami tekstų fragmentų, pilkuose – garso įrašų duomenys. Ženklių reikšmės: „+“ – labai dažnai (arba visuotinai) vartojamas požymis; „(+)-“ – požymis vartojamas pramaišiu su bendrinės kalbos atitikmeniu; „+/-“ – keletą kartų užfiksuotas požymis; „(-)-“ – vieną kartą (arba labai retai) pavartotas požymis; „0“ – nė karto nepavartotas požymis. Tekstų fragmentai lentelėje ir pavyzdžiai tekste žymimi užrašant LKA punkto numerį (pvz., teksto fragmentas iš Vainūto (LKA 356) žymimas LKA 356), garso įrašai – nurodant LKA punkto numerį, pateikėjo amžių („2“ reiškia vidurinės kartos pateikėjo garso įrašą, „3“ – vyriausiosios kartos) ir pateikėjo numerį, jei tos pačios kartos pateikėjų yra daugiau nei vienas.

Lomiaĩ (LKA 359)	LKA 359	+	+	0	+	+	+	+	0	(+)	(-)	(+)	(-)	+
	LKA359_3	(-)	+	0	(+)	+	+	+	(-)	+/-	(-)	(+)	+/-	0
	LKA359_2	(-)	+	0	(-)	+	+	(+)	0	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
Skaudivilė (LKA 361)	LKA 361	+	+	+	+	+	(+)	+	(-)	+/-	(+)	+	(-)	+/-
	LKA361_2	0	+	0	+/-	+	+	+/-	+/-	(-)	0	+/-	+/-	0
	LKA361_3	0	+	0	+	+	+	+	+/-	(-)	0	+	+/-	+/-
Žygáičiai (LKA 390)	LKA 390	(+)	+	-	+	+	+	+	0	+/-	+/-	(+)	(-)	+
	LKA390_2	(-)	+	0	+	+	+	(+)	+	(+)	(-)	(+)	+/-	0
	LKA390_2_1	+/-	+	0	(+)	+	+	+	(+)	(+)	-	+	+/-	(+)
Jociai (LKA 391)	LKA 391	+	+	+/-	+	+	+	+	0	(+)	+/-	+	(-)	+

Iš lentelės matyti, kad skiriamasis požymis – dvibalsių *ie, uo* atliepimas vienbalsiais [i:], [u:] arba diftongoidais [i:i̯], [u:ũ] – daugiau nei pusėje XX a. tekstų fragmentų labai dažnas, likusiuose – pagrečiui vartojami netarminiai atitikmenys, pvz.: [víná jũ ka] ~ *vieną juoką*, [gi'duóti] ~ *giedóti* (LKA 357, 1960), bet [niẽka] ~ *niẽko* (LKA 356, 1965), [i_miestá] ~ *i miestą* (LKA 358, 1965), [vaizduótiš] ~ *įsivaizduóti* (LKA 361, 1958), [píena] ~ *píeną* (LKA 390, 1957–1958). O XXI a. garso įrašuose požymis – retas, pavienis. Tik vidurinės kartos pateikėjai iš Pāgramančio (LKA 358) ir Žygáičių (LKA 390) ištarė kiek dažniau, pvz.: [va¹ʒ¹u:dauq] ~ *vaziúodavo* (LKA358_2), [m¹i:s¹t¹ε] ~ *miestè* (LKA390_2_1).

Būdingasis požymis – senieji junginiai **tj, *dj* – tik Vainūto (LKA 356), Žvniūgių (LKA 357) ir Skaudivilės (LKA 361) tekstų fragmentuose labai dažnas¹¹, pvz.: [lé das] ~ *lėidžiasi*, [rɔkɔpju̯te] ~ *rugpjúčio* (LKA 356, 1965), [vúoki.te] ~ *vókiečiai*, [laikruode] ~ *laikrodžiai*, [paléid] ~ *paléidžia* (LKA 361, 1958), kituose LKA punktuose – arba vos po vieną, pvz.: [nebeáud] ~ *nebeáudžia* (LKA 391, 1960–1961), arba dažniau vartojamos afrikatos, pvz.: [pu_m̥edžũ] ~ *po medžiū*, [seřgančē] ~ *seřgančią* (LKA 390, 1957–1958). Garso įrašuose visuose punktuose pateikėjai vartojo tik afrikatas, pvz.: [ʰmo:k¹εʰt¹u] ~ *mókesčių* (LKA361_2), [pra'dž¹ε] ~ *pradžią*, [ʒ¹ε²meɪt¹εɪ] ~ *žemáičiai* (LKA358_2).

Kamieno ir kirčiuotos galūnės ilgųjų įtemptųjų *é, o* atliepimo [ɛ], [ɔ] atvejai tekstų fragmentuose labai dažni, pvz.: [žmúonis] ~ *žmónės* (LKA 357, 1960), [iššúoka] ~ *iššóko* (LKA 358, 1965), [trúobiešus] ~ *tróbesius* (LKA 359, 1958). Tik Vainutė (LKA 356) požymis vartojamas pramaišui su bendrinės kalbos atitikmeniu, pvz.: [truobuō] ~ *trobōj*, bet [versóks] ~ *versiókas* (LKA 356, 1965). Garso įrašuose dvibalsinimas įvairuoja, pavyzdžiui, vienu pateikėju iš Vainūto (LKA 356), Pāgramančio (LKA 358), Skaudivilės (LKA 361) ir Žygáičių (LKA 390) kalboje požymis vartojamas visuotinai, o kitų pateikėjų iš tų pačių vietovių įrašuose užfiksuoti ir tarminiai, ir netarminiai variantai,

¹¹ Rankraštiniame sąsiuvinyje yra tarmės užrašytojo V. Vitkausko trumpa pastaba apie afrikatų vartojimą Vainutė (LKA 359). Pastabos perrašą žr. šio straipsnio 1 priede.

pvz.: [b¹ɪ¹b¹ɫ²ɔt¹ɛka] ~ *bibliotekà*, bet [ʔ¹ko:luk¹i] ~ *kolúkyje* (LKA361_2). Tik Lomių kaimo (LKA 359) gyventojas, kuris prieš beveik 30 m. į raseiniškių patarmės plotą atsikėlė iš Kėdainių apylinkių (vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės ploto), požymį ištarė vos vieną kartą.

Tekstų fragmentuose kiek dažniau nei garso įrašuose aptinkamas nekirčiuoto kamieno ir galūnės *ė, o* atliepimas [a], [ɪ], [ɛ], pvz.: [du¹šė¹li] ~ *dūšėlė* (LKA 357, 1960), [périna] ~ *pērino* (LKA 358, 1965), [nėdavi] ~ *nėdavė* (LKA 361, 1958), [šėimīnīnki] ~ *šėimīnīnkė* (LKA 390, 1957–1958). Bet požymis neretas ir garso įrašuose: tik kiek mažiau nei pusėje jų (įrašų) užfiksuota ir netarminių variantų, kituose – vartojamas visuotinai, pvz.: [ʔ¹s¹n¹iega] ~ *sniėgo* (LKA359_3), [n¹ɛ¹b¹ɔva] ~ *nebūvo* (LKA390_2_1).

Nekirčiuoto kamieno ir galūnės *y, ū* atliepimo trumpaisiais atvejais tekstų fragmentuose labai reti: požymis arba pavartotas vos po kartą, arba visai nepasitaikė, pvz.: [vālgīšu] ~ *vālgysiu* (LKA 358, 1965), bet [ant rītúojaus] ~ *rytój*, [vālgītī] ~ *vālgyti*, [nėgīvėna] ~ *nėgyvėna* (LKA 390, 1957–1958). O po beveik šešiasdešimt metų, nors požymis beveik visuose LKA punktuose vartojamas skirtingai dažnai, tačiau užfiksuotas visuose garso įrašuose (išskyrus minėto Lomių gyventoją, atsikėlusio iš Kėdainių), pvz.: [b¹ɛr¹ʒ¹i¹n¹ɔks] ~ *beržyniukas*, [g¹i¹v¹ɛ¹ndama] ~ *gyvėndama* (LKA358_3), [gr¹i²ner¹] ~ *grynaĩ* (LKA390_2).

Abiejų laikotarpių medžiagoje nenuosekliai platinami trumpieji balsiai *i, u* (ir dvigarsiai *il, ir, ul, ur* bei dvibalsio *ui* pirmieji dėmenys) bei trumpinamos galūnės (išskyrus tarp *s, š, z, ž* ir *l, r, m, n*)¹². Ir nors pastebima nežymi šių požymių vartojimo mažėjimo tendencija, tačiau tai, kad abu požymiai aptinkami ir tekstų fragmentuose, ir garso įrašuose, rodo juos gana stabiliai išlaikytus, pvz., t. fragm.: [súnos] ~ *sūnūs*, [bōva] ~ *būvo*, [mêršt] ~ *mīršta* (LKA 356, 1965), [medīnis] ~ *medinis*, [mīlėma] ~ *mýlimą* (LKA 357, 1960), [nužudíkem] ~ *nužudýkim* (LKA 358, 1965), [mēc] ~ *mėtas* (LKA 359, 1958) ir [vīnc] ~ *vīenas* (LKA 356, 1965), [gīvėnims] ~ *gyvėnimas*, [pīnings] ~ *pīnigas* (LKA 361, 1958), [výras] ~ *výras* (LKA 358, 1965); g. įraš.: [ʒ¹ɛmɛr¹t¹jæ] ~ *Žemaitijà* (LKA357_2), [sɔs¹i¹d¹ɔr¹t¹] ~ *susidürt* (LKA358_3), [d¹ɔkra] ~ *dukrà* (LKA390_2) ir [b¹ɛr¹ʒ¹i¹n¹ɔks] ~ *beržyniukas* (LKA358_3), [ʔ¹p¹l¹ɛn¹ts] ~ *plėntas* (LKA390_2_1).

Nekirčiuotų galūnių *a, e, i, u* trumpinimo atvejais dažni ir tekstų fragmentuose, ir garso įrašuose, pvz., t. fragm.: [skūra] ~ *skūrą* (LKA 356, 1965), [vīna kařta] ~ *vīeną kařtą* (LKA 357, 1960), [žīda] ~ *žýdą* (LKA 358, 1965), [spīčū] ~ *spīėčių*, [laĩkraštī] ~ *laĩkraštį* (LKA 359, 1958); g. įraš.: [vā¹landa] ~ *vālandą* (LKA356_3_1), [ts¹i¹b¹ɔl¹u] ~ *cibūlių* (LKA357_2), [n¹ɛ¹m¹ɔna] ~ *Nėmuną*, [p¹ɔs¹ɛ] ~ *pūsę* (LKA358_2), [p¹u¹ɔda] ~ *púodą*, [b¹ɔ¹b¹ɔt¹ɛ] ~ *bobūtę* (LKA358_3), [d¹ɛkla¹ra¹ts¹t¹ju] ~ *deklaracijų*, [ʔ¹jo:k¹u] ~ *šokių* (LKA361_2).

Dvibalsių *ai, ei* vienbalsinimas tekstų fragmentuose nedažnas ir paprastai vartojamas pramaišiu su bendrinės kalbos atitikmeniu¹³, pvz.: [tāp] ~ *taĩp*, [lédas] ~ *lėidžiasi*, bet [vaikòs] ~ *vaikūs* (LKA 356, 1965), [pareinū] ~ *pareinū*, [paláiduotī] ~ *paláidoti* (LKA

¹² Rankraštiniamė sąsiuvinyje yra tarmės užrašytojos J. Lipskienės pastaba apie tvirtapradžių *il, ir, im, in* tarimą ir galūnių trumpinimą Pāgramantyje (LKA 358). Pastabos perrašą žr. šio straipsnio 1 priede.

¹³ Rankraštiniamė sąsiuvinyje yra tarmės užrašytojo V. Vitkausko pastaba apie *ai, ei* vienbalsinimo variantiškumą Vainutė (LKA 359). Pastabos perrašą žr. šio straipsnio 1 priede.

357, 1960), o garso įrašuose požymis dar retesnis ir net pusėje įrašų visai nefiksotas, pvz.: [vɛr'k'ɛl'ɛ] ~ *vaikėliai* (LKA357_2), bet [vɛr'k'ɛr] ~ *vaikai*, [k'ɪr'ʊʂkɛɪ] ~ *kirvūkai* (LKA361_3), [ɪ'ʃ'ɛɪtu] ~ *išeitų*, [ʃ'v'ɛɪkʊʂs'k'ɪk'ɪ] ~ *Šveikauškė* (LKA358_3).

Didžiojoje dalyje tekstų fragmentų kirčio atitraukimo atvejai pavieniai, tik Žviņgiuose (LKA357) ir Pāgramantyje (LKA358) požymis kiek dažnesnis ir pavartotas po keletą kartų¹⁴, pvz.: [par_áukštas] ~ *per aukštàs*, [pàžu.ru] ~ *pažiūriū* (LKA357, 1960), [žmúogus] ~ *žmogùs*, [ànus] ~ *anuõs* (LKA358, 1965). O garso įrašuose atvirkščiai – daugelyje jų požymis užfiksuotas po keletą kartų¹⁵, pvz.: [ɛʊʊʂ] ~ *eurùs* (LKA358_3), [aʃ'tʊʊn'ɪ] ~ *aštuoni* (LKA358_3, LKA361_2, LKA361_3), [aʃ'tʊʊn'ɪu] ~ *aštuonių* (LKA359_3), [i:ra] ~ *yrà* (LKA359_3, LKA361_2), [man'ɪ] ~ *manè* (LKA361_2).

Tekstų fragmentuose dažnai aptinkamas priešdėlio *per-* ir prielinksnio *per* atliepimas [per], pvz.: [par kru'mînos] ~ *per krūmýnus* (LKA356, 1965), [i_par_mîšes] ~ *ir per mišiàs* (LKA357, 1960), [párdviesè] ~ *pérdvèsè*, *sulýso* (LKA358, 1965) [par_tuõra] ~ *per tvõrą* (LKA359, 1958), o garso įrašuose požymis retas, bet dar vartojamas, pvz.: [pɛr_vakɑ'rʊʊn'ɛs] ~ *per vakaronès*, [pɛr_ʊ'ɪska] ~ *per vùšką* (LKA358_3), [pɛr_g'ɪ:v'æ'n'ɪmɑ] ~ *per gyvėnimą* (LKA361_3), bet [pɛr_mus] ~ *per mùs* (LKA361_2).

Tik dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* vartoseną išliko nepakitusi: ir tekstų fragmentuose, ir garso įrašuose dvigarsiai išlaikomi sveiki, pvz., t. fragm.: [rāŋko] ~ *rañkų*, [láŋga] ~ *láŋgą* (LKA356, 1965), [añc] ~ *anàs*, *jis*, [bañda] ~ *bañdą* (LKA358, 1965), [añtras] ~ *añtras*, [kañps] ~ *kañpas*, [tám] ~ *tám* (LKA359, 1958); g. įraš.: [p'ɛn's'ɪn'ɪkɛɪ] ~ *peñsininkai* (LKA390_2_1), [pas'ɪ'ʂkam'ɪ'b'ɪn'ɪs'ɪ] ~ *pasiskam̃binsi* (LKA357_3).

Ši analizė rodo, kad nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio labiausiai sumenko ryškių, lengviau atpažįstamų požymių realizacija, o sunkiau pastebimų, įprastų – vartojama panašiai dažnai ar dažniau. Tačiau net ir XX a. antrosios pusės tekstų fragmentuose ryškus tarminių požymių realizacijos variantiškumas. Tai įrodo, kad Tauragės zonai jau nuo XX a. antrosios pusės būdingas tarmiškumas kaip tarminių požymių realizacijos išraiška, bet ne tarmiškumas kaip tų požymių visuma (plg. Mikulėnienė 2020, 4).

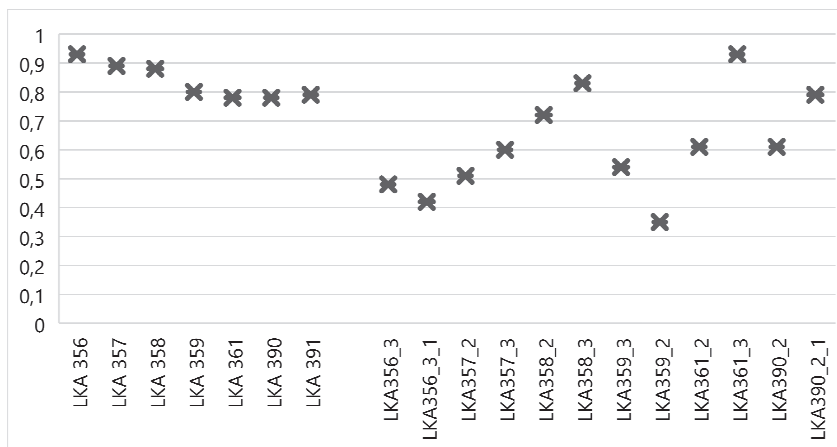
3. Apibendrinti tarmiškumo įvertiniai

Nustačius tarminių požymių realizacijos variantiškumą, galima ne tik išmatuoti tarmiškumą abiejų laikotarpių tarminėje medžiagoje, bet ir nustatyti tarmiškumo lygį. Tarmiškumo lygis atsiskleidžia tik įvertinus visų tarminių požymių vartoseną, tai reiškia, kad vienodai svarbūs yra visi požymiai, atsisakant jų hierarchinio skirstymo (plg. Mikulėnienė 2018, 119–121; 2019, 60).

¹⁴ Rankraštiniame sąsiuvinyje yra tarmės užrašytojos J. Lipskienės pastaba apie kirčiavimo variantiškumą Pāgramantyje (LKA358). Pastabos perrašą žr. šio straipsnio I priede.

¹⁵ Antanas Salys buvo vienas pirmųjų tarmėtyrininkų, nustatęs, kad apie Taūragę kirtis neatitraukiamas (Salys 1933, 33; 1992, 46). Šios nuostatos su menkomis išlygomis laikėsi Petras Jonikas, Zigmąs Zinkevičius, Vladas Grinaveckis ir kt. (plg.: Jonikas 1939, 11; Zinkevičius 1966, 32; 1994, 106, 108, 7 pav.; LKT 1970, 20; Grinaveckis 1973, 36, 44; LKA2, 105 žemėlapis; LKTCH 2004, 208 ir kt.). Tačiau Daiva Atkočaitytė eksperimentiniais tyrimais įrodė, kad kirčio atitraukimas pačiose pietvakarinėse raseiniškių šnektose tam tikrais atvejais ne tik galimas, bet ir „sparčiai progresuoja“ (Atkočaitytė 1999, 164; 2002, 36).

Apskaičiavus visus realizuojamų tarminių požymių atvejus, sudaryta diagrama išryškino tarmiškumo rodiklių svyravimus: didesnius – naujuosiuose garso įrašuose, mažesnius – senuosiuose tekstų fragmentuose¹⁶, žr. 2 pav.

2 pav. Tarmiškumo indeksai tekstų fragmentuose ir garso įrašuose

Tarmiškumas išmatuojamas remiantis tarminio kalbėjimo (tarmiškumo) kaitos skale. Tarmiškumo rodikliai nuo 1,0 iki 0,75 reiškia išlaikytą tradicinės tarmės variantą, nuo 0,75 iki 0,5 – tarmiškąją kalbą, žemesni nei 0,5 – stipriai konvergencijos procesų paveiktą kalbos variantą¹⁷ (plg. Mikulėnienė 2020, 6–7; Dambrauskienė 2021, 89). Skalė paranki siekiant pademonstruoti tarmiškumą skirtingų laikotarpių (XX a. antrosios pusės ir XXI a. antrojo dešimtmečio) skirtingoje medžiagoje (rankraštiniuose sąsiuvinuose ir garso įrašuose) iš tų pačių LKA punktų. O sugretinus tarmiškumo įverčius išaiškės tarmiškumo pokyčiai nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio.

Kadangi tarmiškumo rodikliai nustatyti analizuojant skirtingą šaltinių kiekį, siekiant objektyvumo apskaičiuoti tarmiškumo rodiklių vidurkiai¹⁸.

Tekstų fragmentų tarmiškumo rodiklių vidurkis 0,84, remiantis tarminio kalbėjimo (tarmiškumo) kaitos skale, rodo išlaikytą tradicinės tarmės variantą, o garso įrašų rodiklių vidurkis 0,62 signalizuoja jau tik apie tarmiškąją kalbą.

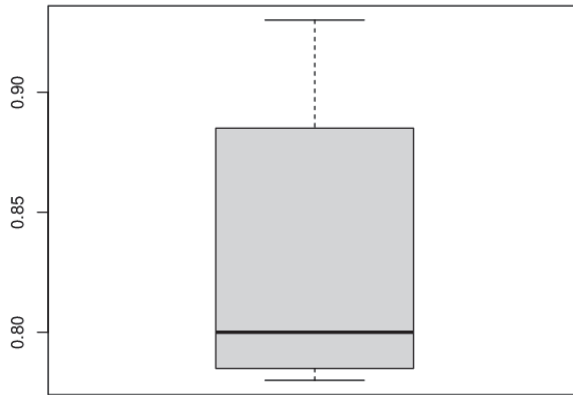
¹⁶ Tarmiškumo rodiklių skaičiavimas: teksto fragmente arba garso įraše suskaičiuoti visi galimi realizuoti raseiniškiams būdingų požymių atvejai įvertinami vienetu; suskaičiuojami realizuotų požymių atvejai; vieneta padauginus iš realizuotų požymių atvejų skaičiaus ir padalijus iš visų galimų realizuoti požymių atvejų skaičiaus gaunamas tarmiškumo rodiklis. Pavyzdžiui, medžiagoje (teksto fragmente arba garso įraše) iš viso suskaičiuoti 234 galimi realizuoti raseiniškiams būdingi požymiai (prilyginti 1); realizuojami 192, nerealizuojami 42 požymiai. Taigi tarmiškumo rodiklis šiuo atveju yra 0,82 ($1 \times 192 : 234 = 0,820512\dots$). Skaičiavimo pavyzdį dar žr. Dambrauskienė 2021, 90, 119 išn.

¹⁷ Straipsnyje konvergencijos pobūdis plačiau neplėtojamas, nes šie duomenys įtakos neturi siekiant išsiskelto tikslo. Be to, nustatyti, ar XX a. antrosios pusės kalbos variantai paveikti vertikališios ar horizontalios konvergencijos, būtų ypač sudėtinga, nes informacijos apie ekstralingvistinius veiksnius (judėjimo kryptis ir priežastis, mikro- ir makroapliną, sociokultūrinę situaciją, nuostatas ir pan.) rankraštiniuose sąsiuvinuose nėra.

¹⁸ Vidurkių apskaičiavimas: tarmiškumo rodiklių suma padalijama iš fragmentų skaičiaus. Pavyzdžiui, tekstų fragmentų tarmiškumo rodiklių sumą 5,58 padalijus iš fragmentų skaičiaus 7 gaunamas suapvalintas vidurkis 0,84.

Tačiau vidurkiai išryškino tik bendrąsias tarminių požymių vartosenos tendencijas, nes yra priklausomi nuo didelių svyravimų. Tarmiškumo lygį ir kalbos kaitą parodo minimalaus ir maksimalaus tarmiškumo ribos (plg.: Mikulėnienė 2020, 9; Dambrauskienė 2021, 135–136).

Iš stačiakampėje diagramoje iliustruoto apibendrinto tekstų fragmentų tarmiškumo įverčio matyti, kad minimalaus (0,78) ir maksimalaus (0,93) tarmiško ribų skirtumas yra 0,15 (žr. 3 pav.)¹⁹. Tai reiškia vidutinį tarmiškumo lygį ir tai, kad realizuojamų tarminių požymių atvejų kiekis nėra pastovus. Nors abi reikšmės rodo tarminę kalbą, tačiau minimalaus tarmiškumo indeksas jau artėja prie tarmiškosios kalbos.

3 pav. Tarmiškumo įvertis tekstų fragmentuose

Vyraujantis tarmiškumo indeksas svyruoja maždaug nuo 0,79 iki 0,89, o medianos skaitinė vertė (apie 0,8) patvirtina, kad tekstų fragmentuose užfiksuota tarminė kalba.

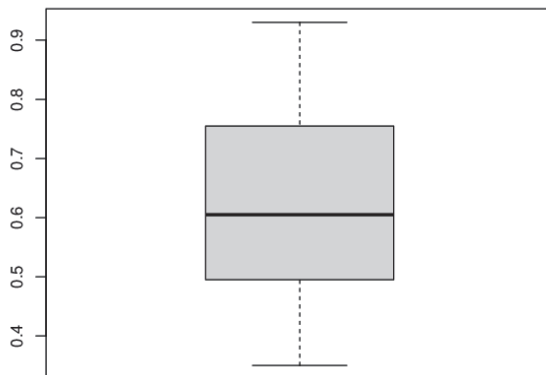
Nors minimalaus ir maksimalaus tarmiškumo ribų skirtumas gana nemažas, tačiau ribinė situacija diagramoje neišryškėjo. Vadinas, ypač didelio nuokrypio nuo tarminės kalbos tekstų fragmentuose nėra.

Kitoks rezultatas gautas apskaičiavus minimalaus (0,35) ir maksimalaus (0,93) tarmiškumo skirtumą garso įrašuose. Skaitinė skirtumo reikšmė 0,58 rodo žemesnę nei vidutinį tarmiškumo lygį, reiškiantį, kad šiuo metu dėl stiprių konvergencijos procesų tarminių požymių vartosenos pokyčiai yra labai intensyvūs.

Iliustravus diagramoje apibendrintą garso įrašų tarmiškumo įvertį matyti, kad vyraujantis tarmiškumo indeksas svyruoja maždaug nuo 0,49 iki 0,77 (žr. 4 pav.).

Mediana, kurios skaitinė vertė yra 0,61, patvirtina, kad XXI a. antrajame dešimtmetyje Tauragės zonoje kalbama tarmiškąja kalba.

¹⁹ Horizontalios pilkos stačiakampio linijos – duomenų kvartilai (procentiliai), o žemiau ir aukščiau stačiakampio – minimalūs ir maksimalūs duomenys. Ryškiausia stačiakampio linija – imties centrą nurodanti mediana. Mediana nepriklauso nuo didelių duomenų svyravimų, todėl, kitaip nei vidurkis, išlieka nepakitusi (plačiau žr. Lapinskas 2010, 2-1–2-5; dar žr. Mikulėnienė 2020, 7).

4 pav. Tarmiškumo įvertis garso įrašuose

Pabrėžtina, kad ribinė situacija neišryškėjo net ir šioje diagramoje, nors minimalus ir maksimalus tarmiškumo svyravimas beveik keturis kartus didesnis nei tekstų fragmentuose. Vadinasi, garso įrašuose išskirtinai didelių nuokrypių nuo tarmiškosios kalbos nėra.

Taigi apibendrinus abiejų laikotarpių medžiagos tarmiškumo įverčius teigtina, kad tarminių požymių kaita Tauragės zonoje, vykusį jau XX a. antrojoje pusėje, šiuo metu yra ypač sparti. Neišryškėjusios ribinės situacijos įrodo ne tik pastovų kalbos variantiškumą, bet ir tai, kad nors perėjimas nuo tarminės prie tarmiškosios kalbos buvo dinamiškas, tačiau dėsningas. O tai patvirtina visos Tauragės zonos pereigiškumą nuo XX a. antrosios pusės.

4. Išvados

Nustatyta, kad tarminių požymių realizacijos variantiškumu Tauragės zona pasižymėjo jau XX a. antrojoje pusėje. Nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. antrojo dešimtmečio pakito beveik visų tarminių požymių vartoseną.

Iš skiriamųjų požymių nepasikeitė tik tvirtagalių dvigarsių *an, am, en, em* vartojimas, o *uo, ie* atliepimas vienbalsiais [i:], [u:] arba diftongoidais [i:~], [u:ũ] – sumenko.

Iš būdingųjų požymių visai neliko senųjų junginių **tj, *dj*, XXI a. antrojoje pusėje jie visada atliepiami afrikatomis, o ilgųjų įtemptųjų *ė, o* atliepimas dvibalsiais [ɛɛ], [ɔɔ] sumažėjo minimaliai.

Blankiųjų požymių pokyčiai: nežymiai sumažėjo nekirčiuoto kamieno ir galūnės *ė, o* atliepimo [ɑ], [ɪ], [ɛ], trumpųjų balsių *i, u* (ir dvigarsių *il, ir, ul, ur* bei dvibalsio *ui* pirmųjų dėmenų) platinimo, dvibalsių *ai, ei* vienbalsinimo ir galūnių trumpinimo (išskyrus tarp *s, š, z, ž* ir *l, r, m, n*) atvejų; beveik neliko priešdėlio *per-* ir prielinksnio *per* tarimo [pɛr]; padaugėjo nekirčiuotos galūnės *a, e, i, u* trumpinimo iki *a, e, i, u* ir nekirčiuotų *y, ū* kamiene ir uždaroje galūnėje trumpinimo atvejų.

Apskaičiuoti tarmiškumo rodiklių vidurkiai parodė, o apibendrintų tarmiškumo įverčių diagramos patvirtino, kad Tauragės zonoje XX a. antrojoje pusėje buvo kalbama tradiciniu patarmės variantu (tarmine kalba), XXI a. antrajame dešimtmetyje – tarmiškąja kalba.

Minimalaus ir maksimalaus tarmiškumo ribų skirtumai bei vyraujančių indeksų svyravimai įrodo, kad šiai zonai tarminis heterogeniškumas būdingas jau nuo XX a. antrosios pusės.

Per daugiau nei šešiasdešimt metų vyko gana dinamiškas perėjimas nuo tarminės prie tarmiškosios kalbos, todėl dėsningai didesni tarmiškumo rodiklių svyravimai garso įrašuose nei tekstų fragmentuose leidžia teigti dėl konvergencijos procesų XXI a. sparčiau patarmės kaitą.

Rankraštiniai šaltiniai

LKA 356. 1965. *Sąsiuvinis 841 (1) / 356 (3)*. Tarmę užrašė V. Vitkauskas. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 357. 1960. *Sąsiuvinis 654 (1) / 357 (1)*. Tarmę užrašė A. Sugintaitė ir Z. Kantminaitė. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 358. 1965. *Sąsiuvinis 847 (1) / 358 (2)*. Tarmę užrašė J. Lipskienė. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 359. 1958. *Sąsiuvinis 486 (1) / 359 (1)*. Tarmę užrašė O. Vadlugaite ir E. Gudonytė. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 361. 1958. *Sąsiuvinis 488 (1) / 361 (2)*. Tarmę užrašė D. Šimulynaitė, O. Ražauskaitė, D. Petruškevičiūtė ir J. Tamošaitis. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 390. 1957–1958. *Sąsiuvinis 479 (1) / 390 (1)*. Tarmę užrašė R. Lekavičius ir P. Jonikas. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

LKA 391. 1960–1961. *Sąsiuvinis 796 (1) / 391 a (2)*. Tarmę užrašė S. Karaliūnas. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.

Literatūra

Aliūkaitė, Daiva, Mikulėnienė, Danguolė. 2014. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė, Daiva, Mikulėnienė, Danguolė. 2014a. Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 257–262.

Atkočaitytė, Daiva. 1999. Kirčio atitraukimas pietų žemaičių raseiniškių tarmėje. *Baltistica* 34(2), 151–172.

Atkočaitytė, Daiva. 2002. *Pietų žemaičių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bakšienė, Rima, Čepaitienė, Agnė. 2017. Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica* 52(1), 105–135.

Bakšienė, Rima, Čepaitienė, Agnė. 2017a. Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. *Linguistica Lettica* 25, 203–229.

Dambrauskienė, Diana. 2021. *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereinamumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Grinaveckis, Vladas. 1973. *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.

Inoue, Fumio. 2012. Improvements in the sociolinguistic status of dialects as observed through linguistic landscapes – utilization of google maps and google insights. *Dialectologia* 8, 85–132.

Jonikas, Petras. 1939. *Pagramančio tarmė*. Kaunas: Spindulys.

Kardelis, Vytautas. 2013. *Kaip pasirinkti pateikėją*. Visos tarmės gražiausios... Sud. D. Mikulėnienė, V. Ragaišienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

- Lapinskas, Remigijus. 2010. *Pats trumpiausias taikomosios statistikos kursas su R*. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://web.vu.lt/mif/a.reklaite/files/2013/02/2010.01-Pats-trumpiausias-su-R.pdf>.
- LKA 1 1977. *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKA 2 1982. *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKA 3 1991. *Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKT 1970. *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*. Sud. E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris. Vilnius: Mintis.
- LKTCH 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Meiliūnaitė, Violeta. 2021. Tarminiai (kalbiniai) variantai ir kalbinis kontekstas: vietiškumo akcentai kalbiniame kraštovaizdyje. *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*. Sud. V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/01/Lietuviu-dialektologijos-profiliai-1.pdf>.
- Mikulėnienė, Danguolė. 2018. *Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės*. Prieiga internetu: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf.
- Mikulėnienė, Danguolė. 2019. Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus philologicus* 35(40). Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12716/11395>.
- Mikulėnienė, Danguolė. 2020. Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. *Lietuvių kalba* 15. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22434/21701>.
- Mikulėnienė, Danguolė, Čepaitienė, Agnė, Bakšienė, Rima, Geržotaitė, Laura, Kardelytė-Grinevičienė, Daiva, Leskauskaitė, Asta, Meiliūnaitė, Violeta, Vyniautaitė, Simona. 2019. *Dialektometrinis tradicinių lietuvių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasys tyrimas*. Sud. D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Salys, Antanas. 1933. Kelios pastabos tarmių istorijai. *Archivum Philologicum* 4, 21–34.
- Salys, Antanas. 1992. *Raštai. Lietuvių kalbos tarmės IV*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1978. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

1 priedas. Tarminių tekstų fragmentų registras

LKA punktas	Sąsiuvinio Nr. ir puslapių sk.	Tarmės užrašytojas (-ai)	Tarmės pateikėjai	Medžiagos užrašymo data	Pastabos
Vainūtas (LKA 356)	841 (1) / 356 (3), 0,7 aut. l.	V. Vitkauskas	Antanas K., 81 m. Ona G., 52 m. Marcė B., 63 m. Stasys M., 71 m. Petronė C., 75 m. Marijona Š., 81 m. Aleksandras S., 82 m. Julija M., 65 m. Angelė Š., 84 m. Morta B., 78 m. Marcelė M., 72 m. Marcė P., 70 m. Stasys O., 58 m. Marija K., 82 m. Povilas M., 71 m. N., 82 m. Marcė T., 96 m. Marija Š., 64 m.	1965 m. birželio 28 – liepos 12 d.	„Tarmėje jau gerokai apnykęs kažkada visuotinis buvęs dvibalsių <i>ai, ei</i> vienbalsinimas. Jau dažnai atsiranda afrikata prieš <i>*iā</i> “, 5–6 p.
Žviņgiai (LKA 357)	654 (1) / 357 (1), 0,7 aut. l.	A. Sugintaitė Z. Kantminaitė	Marijona M., 54 m. Ona K., 65 m. Jonas B., 89 m. Simas M., 17 m.	1960 m. liepos mėn.	
Pāgramantis (LKA 358)	847 (1) / 358 (2), 0,7 aut. l.	J. Lipskienė	Vladas K., g. 1893 m. Petras Ž., 81 m. Ona Ž., 76 m. Uršulė J., 83 m. Ona S., 75 m. Julijona K., 75 m. Juozas M., 70 m. M., 67 m.	1965 m.	„Kirčio beveik neatitraukia“, „Žodžio gale nedėsningai išmetamas „a“ balsis: „vīrs“, „zulsāns“, pāds...“ „Pusgarsiai tvirtapradžiai <i>il, ir, im, in</i> pailgėja“. „Geriau jau patariu visiems žiūrėti į kalbininko Petro Joniko „Pāgramančio tarmė“. Juo galima geriau pasitikėti negu manimi. Aš nelabai išmanau apie žemaičius“, 4–6 p.

LKA punktas	Sąsiuvinio Nr. ir puslapių sk.	Tarmės užrašytojas (-ai)	Tarmės pateikėjai	Medžiagos užrašymo data	Pastabos
Lomiaĩ (LKA 359)	486 (1) / 359 (1), 0,7 aut. l.	O. Vadlugaitė E. Gudonytė	Stasys M., 70 m. Juožas Z., 70 m. Jadvyga M., 40 m.	1958 m. liepos mėn.	
Skaudivilė (LKA 361)	488 (1) / 361 (2), 10,7 aut. l.	D. Šimulynaitė O. Ražauskaitė D. Petruškevičiūtė J. Tamošaitis	Ona V., 61 m.	1958 m. liepos 6–26 d.	
Žygaičiai (LKA 390)	479 (1) / 390 (1), 0,7 aut. l.	Lekavičius Jonikas	Marijona R., 68 m. Ona J., 55 m.	1957–1958 m.	
Jociaiĩ (LKA 391)	796 (I) / 391 a (2), 0,7 aut. l.	S. Karaliūnas	Julijona V., 80 m. Elzbieta N., g. 1900 m. Juožas N., g. 1894 m. Marė D. Jurgis D. Antanas K.	1960–1961 m.	

2 priedas. Garso įrašų registras

LKA punktas	Tarmės pateikėjas	Gyvenamoji vieta	Įrašo trukmė
Vainūtas (LKA 356)	LKA356_3_1, 66 m.	Vainūto mstl.	14 min. 33 sek.
	LKA356_3, 68 m.	Vainūto mstl.	10 min. 50 sek.
Žviņgiai (LKA 357)	LKA357_2, 50 m.	Žviņgių mstl.	27 min. 56 sek.
	LKA357_3, 62 m.	Žviņgių mstl.	
Pāgramantis (LKA 358)	LKA358_2, 55 m.	Pāgramančio mstl.	1 val. 18 sek.
	LKA358_3, 68 m.	Pāgramančio mstl.	
Lomiaĩ (LKA 359)	LKA359_2, 53 m.	Lomių k.	11 min. 32 sek.
	LKA359_3, 70 m.	Lomių k.	6 min. 15 sek.
Skaudivilė (LKA 361)	LKA361_2, 48 m.	Skaudivilės m.	15 min. 57 sek.
	LKA361_3, 77 m.	Skaudivilės m.	21 min. 57 sek.
Žygaičiai (LKA 390)	LKA390_2, 49 m.	Žygaičių k.	7 min. 17 sek.
	LKA390_2_1, 59 m.	Zōliškių k. (2 km nuo Žygaičių)	6 min. 54 sek.
Iš viso įrašyta:			3 val. 11 min. 24 sek.